

JEGYZETEK

- ¹ Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve, 28—1861. jegyzőkönyvi pontja. (A továbbiakban: EKT jkvi p.)
- ² Uo. 52—1861. jkvi p.
- ³ Uo. 155—1861. jkvi p.
- ⁴ Uo. 212—1861. jkvi p.
- ⁵ Uo. 226—1861. jkvi p.
- ⁶ Uo. 307—1861. jkvi p.
- ⁷ Sándor János: *A székelykeresztúri unitárius gymnasium története.* 128. l.; Pap Mózes: *Koronka József élete.* Keresztény Magvető (A továbbiakban: KerMagv) XXXIII (1898) 275.
- ⁸ Dr. Borbély István: *Simén Domokos és kora.* KerMagv LX (1928) 63.
- ⁹ Jakab Elek: *Kriza János unitárius püspök életirata.* KerMagv XIII. 74.
- ¹⁰ Dr. Borbély I.: i.m. 64.
- ¹¹ Jakab E.: i.m. 80.
- ¹² *Nevezetes áttérés* címen megjelent a Magyar Futár 1856. okt. 12-i 57. számában.
- ¹³ Dr. Borbély I.: i.m. 64.
- ¹⁴ Uo. 89.
- ¹⁵ Uo. 89.

KELEMEN LAJOS

ADATOK ÖT SZÉKELYFÖLDI UNITÁRIUS TEMPLOMKASTÉLY TÖRTÉNETÉHEZ*

A Székelyföldön kevés volt a megerősített templom, s ezek túlnyomólag a keleti részen épültek. A szászok hasonló rendeltetésű emlékeivel összehasonlítva, e templomok a legtöbb helyen jóval egyszerűbbek és gyakran kisebb méretűek is.

Csíkban és Udvarhelyszékben csak egyszerű kőkerítés adja a templom erődített jellegét, mindössze a homoródszentmártoni és a székelyderzsi templomkastély jelentékenyebb. Legtöbb efféle emlék Háromszéken volt; itt Orbán Balázs¹ tizennégyet sorol föl. Ezeknek felét ismét csak kőkerítés övezi, csupán a bölöni, illyefalvi, kézdiszentléleki, lemhenyi, nagyajtai, sepsiárkosai, sepsiszentgyörgyi és zabolai volt a kőfalakon kívül bástyákkal is ellátva. Az ilyen építményeket régi adataink *várnak*, *kastélynak* nevezik. Ott, ahol megmaradtak, ez a nevük ma is.²

Nem véletlen, hogy a háromszéki templomkastélyok mind a közlekedés fő vonalába s ezzel az ellenség útjába is esnek, mert ezeket is, mint a szászok nagyszámú hasonló építményét, gyakorlati követelmény: a védekezés szüksége hozta létre. Mivel pedig építtetésük tekintélyes költségbe került, azért a forgalom útjába eső községek közül is mindig csak a nagyobbakban találhatók.³

* Megjelent a *Művészettörténeti tanulmányok* c. munkájában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1977. 213—222 l.

Történeti forrásainknak egyik legsajnálatosabb hiánya, hogy a szé-
kelyföldi templomerőségek építéséről alig van krónikás vagy okleveles
adatunk. E tekintetben csak Marosvásárhely kivétel. A marosvásárhelyi,
tulajdonképpen templomerődítésnek indult vár építéséről ugyanis Nagy
Szabó Ferenc krónikája,⁴ a városi levéltár néhány szűkszavú adata, a
református egyházközség, valamint a szabó-, a szücs- s a lakatos- és csi-
szárcéh számadáskönyvei mégis elég bő tudósítással szolgálnak. A többi
összes székellyföldi templomerődítésről együtt sincs annyi adatunk, mint
erről az egyről. De kevés az adatunk a templomkastélyok és erődítések
múltjáról általában is.

Éppen ezért örömmel kell fogadnunk minden itt-ott felbukkanó
olyan írott emléket, mely ezekről az építményekről szól.

Ilyenek maradtak reánk az 1789-i püspöki vizsgálati jegyzőköny-
vekben.

Ebben az évben ugyanis Lázár István unitárius püspök a Torda,
Aranyos, Udvarhely, Keresztúr és Háromszék körüli unitárius egyházköz-
ségeket meglátogatván, útjáról jegyzőkönyv készült;⁵ ez az egyházköz-
ségeknek jó és bő állapotrajzát nyújtja. A jegyzőkönyvekben a már emlí-
tett négy unitárius egyházkör összes egyházközségeinek megtaláljuk a
teljes ingatlan birtokállományát; ezenkívül találhatunk művelődés- és
művészettörténeti adatokat, műemlék jellegű templomok, úrasztali sze-
relvények, harangok leírásával és fölirataival együtt.

A templomok közt több, azóta elpusztult kisebbszerű műemlékünk
is van. Számos máig megmaradt műemlék jellegű templomunknak pedig
ezekben a vizsgálati jegyzőkönyvekben van a legrégebb leírása, mert az
unitárius egyháznak a XVII. század derekától kezdődő korábbi vizsgá-
lati jegyzőkönyveiben ehhez hasonló részletes leírásokat egyáltalán nem
találunk.

Öt templomerőség leírását a templomokkal együtt itt alább közöl-
jük belőle. Az utóbbiakat különösen azért, mert mind középkori temp-
lomok. Közülük a nagyajtaiban és a székellyderzsiben freskók maradtak
fönn.⁶ Mindenik a reformációval, a nép áttérése folytán került az uni-
táriusok kezére.

Mindezeknek a templomoknak a homoródszentmártonin kívül ma is
megvan az erődítménye. Minthogy ezeket a XIX. század hatvanas évei-
ben Orbán Balázs mind feldolgozta, így jó alkalmunk lehet, hogy az
1789-i és a 70 évvel azutáni állapotokat összehasonlítsuk, és Orbán érté-
kes adatait kiegészítsük. Az összehasonlítások alapján és ezeket néhány
más adattal is kiegészítve, az öt templomkastélyról a következő megál-
lapításokat tehetjük.

Bölon. A ma is meglévő templomkastély építéséről nincs biztos ada-
tunk. Lebontott templomáról azonban — melyet Orbán⁷ a XV. század
végéről valónak ítélte — tudjuk, hogy 1512-ben, Szent Katalin tisztele-
tére építették. A kastély 1611-ben ostromot állott ki. 1789-ben négy bás-
tyája volt s belül megvoltak még a lövőtornácai. A vizsgálati jegyző-
könyvből megállapítható, hogy ma is meglévő harangtornyát 1788-ban
renoválták, és akkor emelték egy ölnyivel magasabbra is. A feliratot,
mely ezt a javítást megörökítette, Orbán nem közli.

Homoródszentmárton. Templomkastélya Bethlen Gábor fejedelemsé-

ge alatt (1613—29) épült. Az erről szóló oklevél elmondja, hogy midőn Báthory Gábor fejedelem az ellene bejött törököt nem tudta feltartóztatni és fejedelemségéből elmozdították (1613), a homoródszentmártoniak őt a hadban híven követték. Ezalatt, távollétükben, otthon családjukat és mindenüket váratlanul tatár had lepte meg, és mérhetetlen kárt okozott nekik, mivel nem volt erősített helyük, ahová az otthon maradtak a nem várt veszély elöl megvonhatták volna magukat. Ebből okulva, gondoskodni kívántak magukról, s Bethlen Gábor fejedelemtől kőszóadományt nyerve céljukra, a templomot kőfallal övezve annyira megerősítették, hogy a hirtelen és véletlen ellenséges megrohanás elöl családjuknak és értékeiknek oltalmat nyújtott. I. Rákóczi György fejedelem éppen ezért 1636. július 24-én kiállított kiváltságlevelében megengedte a homoródszentmártoniaknak, hogy maguk közül egy tisztességes, körültekintő és szorgalmas rangosabb székelyt, s melléje őt közrendű gyalogpuskás székelyt a templomerősség őrizetére háború idején is otthon tartassanak.⁸

Az 1789-i leírásból megállapítható, hogy a templomkastélynak mind a kerítése, mind hat bástyájából három már akkor omlófélben volt. Orbán Balázs itt hét bástyáról tesz említést. Az 1789-i jegyzőkönyv 13, Orbán 14 erősítő kőlátat említ a templomhoz építve. Orbán nem közli a szószék feliratát, melyet különben lehet, hogy azért nem vett észre, mert azon rendesen takaró állott. Téves Orbánnál a karzat feliratában Szász György (helyesen: Szakács) neve, s nincs megemlítve a festőasztalos, Muzsnai György, aki pedig a híres énlaki festett székely rovásírásos feliratot és mennyezetfestményeket is készítette.⁹

Nagyajta. A templomkastély építése idejéről nincs adatunk. Az unitárius püspöki vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint a templomkastély tulajdonjogát 1732-ben hosszas civódás után úgy állapították meg, hogy a templomkastély a politikai község, a templom az unitárius egyházközség tulajdona.¹⁰

Az 1789-beli leírás három bástyáról tud, Orbán Balázs pedig négyet említ.¹¹ Ugyanő a templomban levő 1710-beli feliratokról nem szól.

Sepsiárkos. A templomkastély építési ideje ismeretlen. Falán Orbán Balázs¹² az 1639-es évszámot látta, s megjegyezte, hogy az erődítmény régebbi ennél az időnél. Erről az évszámról az 1789-i leírás nem tud. Orbán idejében már a mai, 1830. június 3-tól 1833-ig épült templom állott; erről ő bizonyára azért nem szól, mert az épületnek nincs műbecse. Az 1789-beli leírásból az vehető ki, hogy az egykori sepsiárkosi templom a boltozat súlyát hordozó kőlábakkal (támasztópillér) ellátott csücsíves ízlésű épület volt.

Székelyderzs. A templomkastély építésének ideje nem ismeretes. Legrégibb adatunk 1661. október 11-ről szól róla. Ekkor a derzsiek a szeptember 14-én megválasztott Apafi Mihály fejedelemtől — kinek anyja éppen Petki Borbála, Derzsi Petki János leánya volt — kastélyukhoz néhány őrzőt kérnek. A kastélynak az 1789-i leírás 4, Orbán Balázs¹³ 5 bástyáját említi. A különbséget a derzsi unitárius egyházközség jegyzőkönyvének az az adata magyarázza meg, hogy a kerítés nyugati oldala 1830-ban leomolván, az egyházközség azt egy új bástyájával együtt újraépíttette.¹⁴

1. BÖLÖN

Vagyon egy fundus a falu dereka széliben, a falun fellyül lévő hegyen, melynek vicinussa alólról a parochialis házhoz feljáró út, másfelől azon fundus és Bereczk József interna sessiója között levő falu uttya, harmadik felől a ref. Ecclesia templom cinterme, és negyedik felől az unitárius Ecclesia parochiális fundussa. Melly circumveniált fundus körülvettetetik jó magos kőfallal, vagyis várral, melynek tetején körös-körül rész szerént faragott kövekből, rész szerént téglákból különböző formájú csipkézések vadnak, s azokon alól kilövő ablakocskák, és ezeknél belőlről körös-körül volt építve folyosó, sendellyes fedél alatt, tölgyfából; melynek észak felől való mintegy harmad része pro nunc leromolva, több része is pedig megrongyollott fedéllel vadnak. Továbbá ezen várnak vagyon beléje ragasztott négyszögletű, két kőbástyája cserépfedél alatt, s ezek közül egyiknél, úm. a napkeletre levőnél, vagyon ezen bástyának felső részében s egy egyszersmind az előbb leírt folyosóban feljárást szolgáltató tölgyfa grádics; amelly bástyák három contignatióra lévén elrekesztve, ezekben és az ezek alatt lévő alsó részben bemenetelt engedő négy nagy ajtók vádnak. Harmadik helyen pedig a várba bėjáró ajtónál vagyon ugyan veres cserépfedél alatt recenter a közelebből múlt 1788-ik esztendőbe az unitaria ecclesia tulajdon költségével renováltatott s rész szerént egy ölnyi magasságra annak alkalmatosságával e novo elévaltattott négyszegletű szép torony; annak tetejében új pléhgomb s e felett jó magas száron álló nyolcszegletű meg aranyozott pléh csillagzat. Benn a toronyban három harangok, mellyekről alább, az ecclesia ingó javai között léssen bővebb emlékezet.

A toronyban a várnak belső felin való oldalán, a bolthajtáson lévő bėjárás felett vagyon a toronyba bėjárást szolgáltató négyszegletű ajtó, előtte levő deszka tölgyfa tornáccal, s ebben feljárást engedő, fél sing helyllyán két ölnyi hosszúságú tölgyfa új grádicsca, együtt. A toronynak négy oldalain kívülről egyéb cifrázatok között vagynak mutató órának íratott számok, annak rendi szerént; ezeken pedig alól, napkelet felől való oldalán sárga festékkel ezen írás; *Eröss Torony az Úrnak Neve, ahoz folyyamodik az Igaz és megtartatik. Prov. 18. 10,* s ezen immediate alól: *Psal. LXI, W. 4. Légy erős Torony az ellenség ellen.* Északról pedig ezek: *Renovat. Ao. 1788. mégpedig olyan üdőben, mellyben egyik kezünkkel munkálkodtunk, másikba feyvert tartottunk. Nehem. 4. 17., Léven a Törökkel való háború. Insp. Curator volt T. Gazdag Miklós Úr, Eccla Curatora Vitéz Kandal Péter, Egyházfiak pedig: Küsgyörgy Pál Gyalog Katona és Pál Mihály Lovas Huszár.* Ezen alól ismét vagyon ilyen írás: *Pap Szolga Ferencz, Schola Mester: Nagy István.* Délről ugyan fekete festékbe, három darabban: *Renovat 1788. Di Aprilis,* és északról való oldalán a mutató számokon fellyül ugyan az Esztendő szám, úm. 1788.

Ezen torony alsó oldalához vagyon ragasztva harmadik, ugyan négyszegű, megrongyallott sendellyfedél alatt kőbástya, mellynek falai is meghasadozva ruinose vagynak. Amelly is előbb megnevezett más két ép bástyákban gabonatartó szuszékok, más sok edények vagynak, mellyekben szoktak állani az eklézsia (!) tagjainak s rész szerént más falubelieknek is gabonájok. A várnak dél felől való oldalában kívülről építettve vagyon egy küsed bástyácska, négyszegletű, a földben mélyen béeresztve, mellynek magossága a vár fokával majd egyenlőleg és teteje, mint a vár foka, csipkézve vagyon. Ennek két, ti. felső és alsó részeire, mellyek a föld színén fellyül vagynak, bėjárást két ajtók szolgáltatnak. Harmadik része pedig ezen bástyácskának a föld színén aloll vulgo tömlöztnek neveztetett, s ma is úgy neveztetik. Mellybe bėjáró ajtó vagy juk vagyon, ezen bástya középső része fenekén.

A várban benn, középben vagy az ecclesiának kőből épült, napkelet felőli részében bolthajtásos és napnyugat felől való részében mennyezetes szép nagy temploma s e körül előlről két, hátúról pedig hat kőlábak és a templomba bemenetelt engedő két ajtó előtt négy-négy lábokra bolthajtással épült két tornácok vadnak; mindezek az említett kőlábackal és egész templommal együtt lévén veres cserépfedél alatt. Mely mindgyárt nevezett két tornácok, amint az frontispiciumokon levő irások is mutatják és az adjuratusok is bizonyítják, építettek ex fundamento a fennebb múlt 1776 esztendőben. Deszkás lévén mind a kettőnek, úgy az egész templomnak is pavementuma, mely templom két ajtai fenyődeszkából valók, beléssel és párkányozással, vassorkokkal és zárokkal.

Benn a templomban párkányos kőfundamentumon téglából kerekdeden recen-ter épült praedikállószerk, felette pedig metszéses, festékes, aranyazással készült deszka velum, feliben helyzetetett aranyos pellicannal ékesítve. A praedikállószerk előtt ugyan deszka, tarkáson festett pulpitus, feliben helyheztetett három aranyoztatott gombú fekete mutatótábla. Ezen pulpitus körül az éneklő mester és gyermekek helye különös rekesztésben, e mellett a ministerek borulószerkei, ennek ellenében pedig e diametro egy hátsó, borított, fedeles, boruló jókora szerk és egyebűt mind a férfiak, mind az asszonyok számára való deszka borulószerkek és a templom alsó végében keresztül deszkából készült, színehagyott festékes kar, a templom oldalán abban feljárást szolgáltató hasonló grádiccsal együtt. Azon corusban süveg tartó két fogasok és harmadik, a ministerek szerke felett a falra felszegeztetett hasonló fogas vadnak, egy lajtorjával edgyűt, mely mindgyárt említett chorusból, annak felső gráditssa végéről a templom-mennyezetnek szegeletén levő ajtócskán vagy accessus a templom híjára. Világosítottják pedig a templomot hat üvegablakok, három részből állók, melyek kívülről vasrostélyjal provisí vadnak dél felől.

A vizitáció 1789. február 21. és 22-én az ingatlan belsőségeket megvizsgálva, a jegyzőkönyv 8. pontja szerint a kastélyt és templomot rendben találta.¹⁵

2. HOMORÓDSZENTMARTON

Egy fundus vagy a falunak napnyugat felől való alsó szegeletiben, in vicinitatibus északról az unitárius ecclesia t. mesterség lak jószága, napkeletről, délről és napnyugotról a temető körös-körül. Kerítettik ezen fundus romladozásban levő magos kőkastéllyal, mely körül vagynak szintén pusztoló- s omlófélben levő 6 bástyák is, hárma jobbacská, hárma pedig ennek igen megromladozott állapottyában. A mesterség udvara felől lévő bástyának külső, napkeleti oldalán ilyen irás olvastatik: *Gál Ferentz*; belől napnyugoti ablakának oldalán is ilyen irás vagy: *Hic fuit Val: Sz. Márt: A. D. 1677.*

Ezen kastélyban bemenetelt észak és napkelet között enged egy kőből épült, sendellyel fedett gángos, vagyis bőthajtásos torony alatt lévő vaspántos, vassorkas, erős cserfa ajtó. A bolt alatt bemenve, bal kézre vagy a toronyban feljáró vassorkas, zár nélkült való ajtó. A torony oldalán is ilyen irás: *RE. A. 1775.*

A kastélynak belső kerületein még helyen-helyen megvagynak a rongyos sendelyes árnyékok is, két bástyán is rongyos sendellyezéssel, és az ajtómelvények is helyen-helyen megvagynak.

Közepén a fundusnak vagy egy 13 kőlábackal külllyel megerősített hosszú es magos, egészen cseréppel fedett ép kőtemplom, melyben bemenetelt engednek

fatornác alatt lévő két ajtó, mely tornácnak egyike lévén a templom napnyugatról való végiben, fasorku, vaszárú bérlett ajtaján enged bemenést az asszonyi rendnek szokás szerént a templomban. A legényifjúság is ezen ajtón szokott feljárni a templomban lévő karba. A más ajtó délről a templom közepén vassorkú, vaszárú bérlett, gyontáros, melyen a férfiak szoktak bémenni a templomban. Világosítják ezen templomot fában rakott három nagy üvegablakok, egy, a karban szögálló ablakocskával együtt.

A templomban való bemenetelre a dél felől való ajtón három alább való lépést mindannyi grádicsok engedvén, annak téglával igen díszesen kirakott pádi-mentumoztatása bémelő úttya és piacán, szemlélteti a templom hátulsó részét egy arkussal az első részétől megkülönböztetve lenni egész bőthajtás alatt, mely boltozás is igen szép és egészséges. Az arcus oszlopának északi oldalában vagyon egy négyszegű kőből rakott prédikállószerék, mely prédikállószeréknek első részén vagyon ilyen írás: *Exclamato cum clare quod pagina Verbum. Sacra tenet Populis, non Secus atque Tuba.*

Chatedra haec erecta per Curam G. D. Stephani Magni 1613. pro Tempore hujus loci, Existente vero Pastore D. Francisci Dalnoki Anno D. 1632. Die 9na Men. Iuly. Gloria Deo. Ugyanott festett virág között ilyen betűk, esztendőszámmal: I. G. H. A. 1635.

Ezen prédikállószerék előtt egy pulpitus is vagyon, melyen szoktak állani az éneklőkönvvek. Mind a két nembelieknek, férfiaknak és asszonyoknak ülőszerék boruló. A templom napnyugat felől való hátsó részében keresztül hat festett táblákra készült s virágokkal ékesített kar is vagyon, melyben a férfi ifjúság szokott ülni. Harmadik tábláján ezen karnak ilyen írás olvastatik: *Hic Chorus per manus Gentium Barbararum Nefarias Turcarum destructus In Gloriam Unius Dei Patris denuo Renovatus Impensis Georgii Szakáts A. D. 1664.* A karnak alsó karéján keresztül ilyen írás: *Per Manus D. Georgii Musnai Píngebatur eodem Anno Pastore Existente H. Almasien. Ductore praesentis existentis ecclesiae Sz: Mártoni Cognomine Szakáts Gábor.*

Vagyon a templomnak napkelet felől való részén a templom falából kiálló zászló ilyen reátett varrással való írással: *Itt Nyugszik Nemzetes Biró Gábor Uramnak virágzó életének 23. esztendő korában Tatárok fegyverétől sok sebei után vitézi módon elhervadt teste 8-va Octombris 1691.*

Az 1781. május 1-én lefolyt vizitáció jegyzőkönyvének az épületre vonatkozó 8. pontjában a templomkastélyra ezek vonatkoznak:

„A templom kerítését, vagyis castélyt felettébb megromladozott állapotjában, ennek belől való részét borzafákkal s egyéb haszontalan csemetékkal felnőttnékárosan találván“... elrendelte a vizitáció „a castély fundusának a benne levő haszontalan csemetéktől megtisztíttatását.“¹⁶

3. NAGYAJTA

A falunak délre néző szélén vagyon egy fundus, melynek vicinussa napkelet felől a mezőre kijáró utca, délről a búzahatár és temetőkert, napnyugot felől az ecclesia parochiális jószága. Mely funduson épült egy négyszegű kastély, jó magoss kőfallal és három, ketteje cserép, az harmadik rongyolott sendelyfedél alatt lévő bástyákkal.

Mely kastélynak közepette vagyon az ecclesiának kőből, cserépfedél alatt és deszkapádiumentummal épült, egész bolthajtásos szép nagy temploma, ennek egyik

végéhez ragasztott s ugyan veres cserépfedél alatt törpe szarvazású kőtornyával együtt, melyeket egynehány kőlábak erősítenek, lévén a templomnak világosítására szolgáló hat üvegtáblás ablakai, önfoglalásokkal. Bémenetelt ezen templomban veres cseréppel fedett bolthajtásos két, tornácok alatt lévő, zöld festékes, záros és vassarkokon nyíló két ajtók engednek. Mely templomban annak a napnyugot felől való végén ugyan két kőlábakon álló, bolthajtással épült kőkar, mellyben felmenetelt a templomnak dél felől való ajtaján belől egy hosszú kőgrádits szolgálat, lévén ezen chorusban három rend ülőszékek; nemkülönbén alatt is mind a férfiak, mind az asszonyok borulószéki, deszkából, fejéren és egyformára készültek, azor ugyan fejr hét székeken kívül, melyek a férfiak ülésének helyén, a fal mellett különös vadnak, lévén ezeknek hátok és felyülről elényülő fedelek. A prédikálószek pedig faragott kövekből szegeletesen kimetcett párkányokkal és virágokkal épült, melynek előlről való egyik tábláján vagyon kimetzve egy pelikán is pisleneivel együtt, és ezek közül ezek olvastatnak: *Donáth György költsége, kinek ez cimere. 1710-ben Ez oltárt emele.* Azon kövön pedig, melyen a pelikán állva metzetett, ezen írás vagyon: *Az én lábam áll igazságban.* Ezen prédikálószéket felyülről ékesítte egy deszkából külön-különb festékekkel és aranyozással virágoson készült velum vagy corona, melynek tetején egy pelikánmadár, alsó párkányán pedig ezen írás vagyon: *In Honorem et gloriam unius veri Dei, et Filii eius Jesu Christi 1710.* Továbbá ezen prédikálószek előtt való piattzán a templomnak vagyon egy pulpitus, a feliben alkalmaztatott jegyző fekete táblával és körülötte a gyermekek ülésére szolgáló padszékek, nemkülömben egy kerek asztal is, mely metcett párkányokkal, arany, lazúr és egyéb festékekkel ékesítettett, készítettett az úri sz. vacsora kiszolgáltatására, ilyen írás olvastatván felső tábláján: *Felszegi Sámuel jóindulattából készítette és atta a Nagy Ajtai Unitaria Ecclanak 1755-ben.17*

A vizitációnak a templomkastélyra vonatkozó határozatai: (1789. március 19—22.)

8. A generalis visitatio maga kijöven a templomból, oculari inspectione megvizsgálta az ecclesia templomát, tornyát, az ezeket körülvevő várral és ebben lévő conservatoriumokkal együtt, úgy a parochialis és mesterség jószágokon való épületeket s kerteket és ahhoz képest, amint ezeket találta, minnek utánna in domo parochiali considerált volna, tette ezen determinatiókat, et quidem:

Elsőbben is: Ami a várban lévő conservatoriumokat illeti, minthogy ezek közönségesen mind fából és némelyek közülök a templomhoz igen közel, annak helyezetjéhez felnyuló fedéllel vadnak építettve, az honnan vagy egy, vagy más tűz által is, kivált ellenséges üdőben azon conservatoriumok közül valamelyiknek igen könnyen történhetnék meggyulladásása és ezáltal szükségképpen következnek nemcsak a conservatoriumoknak egészben, a benne lévő jókkal együtt, hanem azok által a templom s torony szarvazattainak harangokkal, székekkel és egyéb megéghetőekkel együtt hamuvá léte, sőt valamint a templom s torony, úgy az egész vár falainak is a nagy tűz által okoztatandó megromlása, mind a privatusoknak s mind nevezetesen az ecclesiának felettébb való nagy károkkal s romlásokkal; tehát ezen nagy romlásnak s kárnak eltávoztatására s nagyobb securitasnak procuraltatására nézve ez a generalis visitatió determinatiója, hogy a nevezett faconservatoriumok közül elsőben is azok, melyek a templomhoz közel, annak helyezetja alá felnyuló fedéllel vadnak építve, minden haladék nélkül és successive a többiek is, melyek a vár falai körül épültenek, tolláltassanak, és mind ezek s mind amazok helyett nem egyebüvé, hanem a vár falai körül építtessenek mások,

köböl és cserépfedél alá, felosztatván e végre előre azon vár körülötte való helyek ea proportione, amelyet kíván a justitia és aequitas.

Másodsor: Ami a vár falait s ehez kívülről ragasztott kőbástyákat illeti: minthogy ezek is a várral együtt megromladozott és majd minden securitason kívül való állapotban vagynak, azért pedig, hogy mint olyanok, melyekhez az egész communitas kíván just tartani, sem a communitas, sem az ecclesia által illendőleg nem procuraltatnak, sőt éppen negligáltatnak. Minek okáért ezeknek is azt a reparatióját, mely a publica securitásra, mind a templomra s mind a conservatoriumokra s azokban tartani szokott jókra nézve szükséges, oly rendelkezéssel committálja a generalis visitatio a curatoratusnak és felállítandó presbyteriumnak, hogy mivel azokhoz az egész communitas tart praetensiót s az egész communitas is használta mind e-kediglen: tehát requirálja a curatoratus és Presbyterium mind a tit. possessoratust, mind pedig a communitast a várnak és bástyáinak communi sumptu procuralandó reparaltatása iránt, és ha történnék, hogy ezen requisitióknak hely ne adattassék, eo in casu az ecclesia maga költségén succesive per partes procurálja mind a várnak s mind a bástyáknak szükséges és a haszonvételre megkívántató reparatióját oly praecautiok alatt, melyeknél fogva az azokra tenni szükséges költsége ne periclitálódjék.¹⁸

4. SEPSIÁRKOS

Vagyon egy háromszegesületű forma fundus a falu dereka tájékán magossocska helyen, melynek vicinussa egyfelől, úm. felyül Kőrispatak felől a parochiális fundus előtt ugyan Kőrispatak felé járó országuttya; alól a közönséges, Szent György felé lejáró út, harmadik felől a sokszor említett Kőrispatak felől való útból a falunak felső felibe bójáró út. Mely mingyárt vicináltatott fundusnak magasabb részibe egy vár vagy kastély, napkeletre, északra, napnyugatra és délre fenn álló négy fedetler. bástyáival együtt, jó nagy magasságú kőfalakkal. A bástyákban belől látszik az ezelőtt sok esztendőekkel lött pogányok égetésének vestigiuma; a kőfalai is béboritatlanok lévén, imitt-amott a tetejéről kezdettenek lehullani a kövek. A belső ambitussa ezen várnak jó és elegendő tágas, füvet teremvén pedig, a pap és mester kaszálgattyák. Ezen kastélynak a délre álló ötödik bástyájára erigaltatva vagyon a torony, sendely megovadagult fedél alatt. Három grádicsokon mennek fel reá belől, fenn cserefából való mesterséges erőss kötéseken áll a szarvazatya, még hollyagokkal és in summitate egy báldokból készült gombbal s vitorlával együtt. Reperaltatott ezen torony circa annum 1746 és a fedelibe 1767. Vagyon benne két szép új és nagy harang, melyekről alább bővebben. Ezen toronynek napkelet felől való oldalán ilyen írás olvastatik: *Qui mare, qui terras fabricavit, et caeteras ora. Act. 4. 24. Quis sit? Salvator nos docet esse Patrem. Mat. 21. 25.* A délről való oldalán ilyen: *Corde humiles Dominus Cultores Nominis ejus. 1. Petr. 5. 5. respicit utque Potens auxiliat eis. Psal. 27. 1.*

A kastélynak közepiben a farával egyfelől napkeletre, másfelől napnyugatra, eleivel délre, hátullyával északra, szép veres cseréppel az ecclesia költségén nemrégiben szarvazásába újított s befedett templom, a körül ezen templomot tartó és ugyan veres cseréppel, nro. 7 kőlabakkal együtt, a cserepezésen délről kirakattatott az esztendőszám fejr és zöld cseréppel e szerint: 1778. A templom belől jó tágas, mindenütt fenyőfa deszkával pádimentumoztatott. Vagyon alatta pap- és prédikállószerék irányában egy kripta, melyet készítettvén titt. Benkő Rafaj úr,

maga és Horváth familia temetkezett ezelőtt belé, az ajtaja vagyon templom háta megett észak felé. A mennyezete ezen templomnak egészen kék, lazúr, zöld festékekkel, minden tábla megaranyozott, esztergán metszett gombokkal cifrázott, mely mennyezetnek circiter a közepén, a napkeletre álló templom ajtajával egyfelől, másfelől a katedrával szemben vagyon tábla helyett egy kereken a mennyezetnél alábacska csüggő koronaforma ékesség, mely körül ilyen írás vagyon festve: *Ao 1759. Mense Augusti. Indust<ria> et Sumpt<ibus> Spectabilis ac Magnific Domini Raphaelis Benkő: Hic diligit Gentem Nostram et Synagagam ejus aedificavit Nobis. Luc. 7. 5. Zelantisve Ecclesiae Unitariae Arkos <iensis>, In Domum Dei oblationibus hoc firmamentum extenditur. Memento mei Deus, et ne deleas miserationes meas. 2 Esdr. 13. 14.* Ezen templomnak észak felől való feliben, közepe tájatt, a kőfal oldalához foglalva egy kőből, alatt kereken párkányzott, felyebb szegeletekre formált prédikállószerk vagyon, feje, fekete és sárga festékekkel festett: effelett egy korona zöld festékekkel, melynek az alsó karimáján csengettyűformálag aranyfüsttel üttetett függőcskék vadnak körül; a tetején egy fából csinált ezüstözött pelikánymadárnak képe, két fiai kétfelől mellette, melynek a külső kerületein vagyon ilyen írás: *2 Cor. 13. 13. Gratia Domini Nostri Jesu Christi et Charitas Dei, et communicatio Spiritus Sancti Sit cum omnibus vobis Amen,* és ezen prédikállószerkbe a papság székiből, melyen gyontáros, vassorkokon járó ajtó lévén, feljáró kögrádics. A prédikállószerk előtt szép tágas piacoska, ennek közepében Úrvacsorája alkalmatosságával kitétetni szokott asztal. Ezen felyül napkelet felé vadnak a férfiak ülőszékei, kétfelől úm. délről nro. 9, észak felől is nro. 9 classisokra szaggatva, jó fenyődeszkából, elegendő épségben. A dél felől való ajtón belől jobb kézre a méltóságos Horváth familia borított, kétszakaszos üllőszéke. A prédikállószerken alol napnyugat felől az asszonyok két classisokra szakasztott borulószerkei vadnak, kétfelől nro. 30. Ezek felett, a fal mellett a templomnak észak felől való oldala mellett egy darabig és napnyugoti végében cserfa lábakon festékesen épült kettős chorus, egyikében lévén a pulpitus, holott az éneklő mesterek a tanuló gyermekekkel együtt szoktak ülni, mely kitáblázott a külső felin a mennyezethez hasonló kék lazúros festékekkel, és a prédikállószerk felé napkeletről vagyon ilyen írás: *Laudate Nomen Domini cum junioribus in Choro. Psal 148. 12. Renovat<us> sub Curat<oribus> N<co>b<i>li D<omi>no Josepho Gy. Pap et Agili Paulo Barabás.* Ezen Chorusban lévő pulpitoson pedig ez az írás vagyon ki téve: *Extructa in Symbolum Pietatis Sumpt<ibus> Blasii Györke Vargyasi 1693.*

Világosítyák ezen templomot dél és napkelet felől való oldalán három-három táblájú ónban foglaltatott, ép és jó öt ablakai, észak felől egy négyszögű üvegtáblájú ablakocska, mely nevezetesen a prédikállószerkre szolgáltat világosságot, és azon túl, ugyan északról más, a felső tábláiban ónban foglalt ép, alsó részébe megromlott mester Chorussát és pulpitusát világosító üveglak. Vagyon a templomnak két ajtaja, egyik dél felől, bérlett, kétfelé nyíló, vízfolyásos módgyára megakasztott, zöld festékes, jó erős, négy vassorkokon járó, és hármás erős vaszárok rajta, melynek belső szemőidökin ilyen írás vagyon: *Non est hic aliud, Nisi Domus Dei, et Porta Caeli. Gen. 28. 17.* Ugyanezen ajtó bérlésének a tetején: *Intra in Gaudium D<omi>n<i> tui. Matt. 25. 21.* Ezen templomajtó előtt vagyon egy kőből rakott tornác, mennyezetes, veres cserép alatt. A másik templomajtó áll a templomnak napnyugot felől való végiben, diófa festékekkel bérlett, jó sorkokon, és ugyan jó erős vaszárral, amelyen belől bal kézre vagyon a chorusba feljáró grádics. Ezen ajtó előtt is vagyon egy kőtornác, veres cserépfedél alatt, melyet in Anno 1778 az ecclesia maga sumptussával épített; rakta pedig két ecclesia tagja, úm. Kús Miklós és Tegző Benedek. A dél felől való tornác előtt lenn a várban vagyon egy kőoszlop,

hová az alamisnapéz szedésére a pixis vagy perselly szokott kitétetni. A torony alatt is vagyon egy ajtó duplás, melyben a várba szoktak bémenni, vaszár és retesz rajta, kívül előtte cserefa rostély.¹⁹

Az 1789. március 8. és következő napjain megtartott vizitáció a végzések 6. pontjában csak általánosságban rendeli a templom és kastély fogyatkozásainak megjavítását.

5. SZÉKELYDERZS

Vagyon egy fundus a falu Alszeg nevezetű helyének felső feliben, in vicinitibus északról és napkeletről az papság jószága, délről és napnyugotról a közönséges falu úttya, mely fundust körülvészen egy négyszegre építettett, némely részben cseréppel, több részében pedig sendellyel fedett ép, magos kastély, melyet négy szegeletin három-három szakaszokra, vagyis contignatiókra osztott és szakaszított cseréppel fedett négy erős bástyák erősitenek, lévén napkeletről a kastély kőfala folyásában egy a több bástyáknál magosabb, tseréppel fedett kőtorony, melyen a kastélyban bényülő ajtó vastag cserefa deszkájának eleje nyolc vaspántokkal erősítettett meg, lévén sorkai vaspántokon forgók, zárjai belőlről vasretesszel és keresztül az ajtón belől a kőfalban járó vastag fával bészárhatók. A torony alja boltozatos; az ezen toronyban sendelyfedél alatt lévő feljárást engedő grádics mintegy másfél ölnyileg küljel a torony oldalán vagyon. Vagyon észak felől is ezen a kastélyon más erős cserefa ajtó, melyet is keresztül hét vaspántok erősítvén, vassarkok tartanak, vasretessze lakattal zároltatik. Ezen ajtó belől jobb kézre vagyon a kastély gondviselőjének kőházacskája, melynek ajtaja vassorkú és fakilincsű, fában foglalt egy üvegablak által világosittatik; tüzelő kemencéje paraszt kájhából való; kereken belől fastömpökről, vagyis lábakról a kastély tetejére szarvazott sendelyes árnyék alján a dersi communitásban lakó emberek magok szabott rendek szerént tartják gabonás szuszékjokat, az ezeken felyül lévő gerendákon pedig ládájokat és egyéb féitöbb házi portékájokat. Észak felől való ajtón belől mingyárt a kastély gondviselője házacskája mellett sendelyfedél alatt csereboronából épült két gabonások is vagynak, melyek közül az egyik T. Demeter János ökegyelméé, mellette a másik tekintetes Sebessi uraké. Mind a két gabonások magok által építettettek, s birják az ecclesia engedelméből. A négy bástyákat is használja a dersi communitás, az maga költségeinek azok szakaszaiban való tételével.

A fundusnak közepén vagyon egy 19 kőlabakkal kívülről megerősített, egészen cseréppel fedett szép kőtemplom, melynek lévén két ajtai, egyik délről egy kűs cserépes kőtoronác alatt nyit utat a templomban. Ez diófestékes, vassorkú és vaszárú, a más napnyugotról ugyan cseréppel fedett kűs kőtoronác alatt kétfelé nyíló festékes ajtón enged bémentelt, melyen kívül ezen esztendőszám vagyon: Ao 1781. Belső felén pedig ezen írás olvastatik: *Parocho Loci Martino Kováts: Rectore Scholae Francisco Imre: Curatore Ecclesiae Laurentio Veress: Artifice Januae Andreae Elekes*. Ezen ajtó is vassorkokon forgó; bészárását belől reteszben járó vas tartya. Hat ablakai ónban rakott üvegek által világositanak. Padimentuma ezen templomnak jobb részint deszkás; két ülöszékei, ti. a papságé egyik úgy általellenben, a másik a nobilitásé, mindenik a templom kőfala mellett hajtottak, a többiek mind a férfiaké és asszonyoké borulók. A templom piacán a papság széke előtt lévő kerek asztal mellett vagyon egy gombos, zöld festékű pulpitus. A prédikállószerék a templom nagyobb részét a kissebbel egybenfoglaló arcus eleiben észak felől va-

gyon kőből építve, mely felett lévő festékes gombos koronának, vagyis velumnak külső karélyán ilyen írás olvastatik: *Isai: 58 w. 1. Kiáltts tellyes torokkal mint a trombita, meg ne szünnyél, emeld fel a te szódot. 1 Tim. 2 w. 5. Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között, az ember Jépus Kristus.* Belől az alján ezen írás: *Psal. 40. w. 7. 8. 9. 10. Áldozatot és ajándékot nem kívánok akkor mondék: Imhol vagyok én, hogy cselekedgyem a te akaratodat. Hirdetem a te Igazságodat a Nagy Gyülekezetben, ime az én ajándékimat meg nem tiltom.* Barta Mihály és Dénes Jutka csináltatták Ao. 1759. Oklándi Elekes András csinálta. A napkelet felől való végiben a templom oldalán egy rá mában függő írott virágos kártyán felül ilyen írás olvastatik: *I. Tim. 2. w. 5. Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között, az ember Jépus Kristus.* Dél felől való ajtó felett pedig ezen esztendőszám: *Anno 1775.* — A napnyugot felől való végiben két kőlábkra építette vagyon egy tágas kőkar, melynek oldalán ezen írárok vagynak: *Keresetek először az Istennek országát és annak igazságát, annak utánna mind azok étel, ital, ruházat hozzáadtnak tü Néktek. Matt. 6. w. 33.* Alább is mingyárt ilyen írás: *Renovatum Ao. 1726, existentibus Ministris Ecclesiasticis Pastore Thoma H. <omorod> Szent Mártoni; Rectore Scholae Alexandro Gejzanovio, Curatore Georghio István, Aedilibus Stephano Dési, Georgio Pál et Johanne Menyhárt.* Ezen bolthajtásos kőkarból egy vassorkú, vasreteszés záros ajtón nyitattik kerülő kőgrádicson bolthajtás alatt feimenő út a templom híjjára.

Ezen leírt templom mindenütt belől párkányos, boltozatos, kívül a templom két végeinek tetején két új pléhsillagos gombok vagynak, úgy a torony tetején is egy vitorlás pléhgomb. Vagyon ezen kastélyban a dél felől való szegeletbástyán belől egy bő és jó vizű, kőből rakott mély kút is.²⁰

A vizitációnak a kastélyra vonatkozó határozata:

A templomnak és kastélynak bátorságban lehető helyheztesésére elkerülhetetlenül szükségesnek találta a visitatio, hogy a fából épült conservatoriumok helyett kőből vagy téglából valók állittassanak, cserépfedéllel és azok is nem a templomhoz közel, mint vagynak a sub nro 3-tio megnevezettek, hanem inkább a kastély falai mellé; azért is ezt meghatározza.²¹

JEGYZETEK

Megjelent: *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából c. folyóiratban.* (A továbbiakban: *Dolg.*)

¹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása.* 1868—1873. (A továbbiakban: Orbán).

² Pastainer Gyula két csoportra osztja a templomerőségeket. Ahol maga a templom volt megerősítve, azt templomerődnek, ahol pedig az erődítmény zömét a templom körül épült bástyás védőművek alkották, azokat templomkastélyoknak nevezi. (*Építészeti emlékek a magyar királyság megalakulása óta.* Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen, XX. Bp. 1901. 65—76.).

Halaváts Gyula (*Dolg.* 1915. 139. 1. jegyzet) azon a címen kifogásolja a templomkastély elnevezést, hogy az szerinte szószerinti fordítása a német Kirchenkastellnek. Meggyőződésünk szerint Halaváts Gyula téved. Ez a szó összetett főnév. Mindkét tagját külön a latinból (*templum* és *castellum*) és nem a németből tettük át. Az értelmező összetétel pedig nyelvünk törvényei szerint alakult. A kastélyon

pedig csak a mai nyelvhasználat, az sem általánosan, ért nagyobb szabású vidéki nemesi lakóházat. A templomkastélyon éppen a szóösszetétel fogalomszűkítő és magyarázó természeténél fogva senki sem fogja az előbbit érteni. Az elnevezés tehát magyarosság és érthetőség szempontjából nyugodtan használható.

³ E tekintetben érdekes bizonyíték a székely faluk 1567-ből való 25 dénáros adóösszeírása. (Székely Oklevéltár. I—VIII. Kolozsvár, 1872—1898, 1934. II. 218—223. — A továbbiakban SzOkl.)

⁴ Erdélyi Történelmi Adatok. (Mikó Imre kiad.) I—IV. Kolozsvár, 1855—1862, I. 71, 75—77.

⁵ A jegyzőkönyvnek I—180. és 415—822. lapszámmal jelölt iveri egy vaskos kötetben a 189—414. lapok, a háromszéki rész pedig fűzve az Unitárius Egyház levéltárában állanak.

⁶ A bölöni, homoródszentmártoni és sepsiárkosi templom helyett új épült.

⁷ Orbán, III. 21—23.

⁸ SzOkl. VI. 134—138. — Orbán Balázs ezt a levelet nem helyesen fordítja (Orbán, I. 162.).

⁹ A templomkastélyt lebontották, helyette 1888—1889 között új épült. Képét Orbán Balázs közli.

¹⁰ Liber Generalis visitationis... 190—202.

¹¹ Orbán, III. 14.

¹² Orbán, III. 48—29.

¹³ Orbán, I. 181.

¹⁴ Sándor Gergely székelyderzsi unitárius papnak a székelyderzsi unitárius egyházközségről 1910-ben írott kézirat monográfiája 39. lapján. E kézirat az Unitárius Egyház levéltárában található.

¹⁵ Az 1789-i püspöki vizsgálati jegyzőkönyv 248—252. lapján.

¹⁶ Uo. 545—546.

¹⁷ Uo. 384—385.

¹⁸ Uo. 382—383.

¹⁹ Uo. 331—334.

²⁰ Uo. 623—625.

²¹ Uo. 636.

A szerkesztő megjegyzései. A szövegen a szerző stiláris javításokat végzett. A tárgyalt műemlékekre vonatkozó általános irodalom: *A magyarországi művészet története*. (Szerk. Főlep Lajos, Dercsényi Dezső, Zádor Anna) I. Bp. 1970. 171—172. — Anghel, Gheorghe: *Cetăți medievale din Transilvania*. București, 1972. — Bíró József: *Erdély művészete*. 50—52. — Entz Géza: *Székely templomerdők*. Szépművészet 1944. 4. sz. — Gerő László: *Magyarországi várépítészet*. Bp. 1955 és 1976. — Ionescu, Grigore: *Istoria arhitecturii în România*. I., II. București, 1963—1965, I. 188—197, 314—332. — Opreșcu, Gheorghe: *Bisericile cetăți ale sașilor în Ardeal*. București, 1956. — Sigerus, Emil: *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*. Hermannstadt, 1923. — Vătășianu, Virgil: *Istoria artei feudale în Țările Române*. I. București, 1959. 570—608. — (A továbbiakban: Vătășianu). — Valescu, Oliver: *Cetăți fărâncăști din Transilvania*. București, 1964. — A felsorolt szakmunkákban gazdag irodalmat is talál az érdeklődő.

A nagyajtai freskókra: Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. 180. irodalommal. (Továbbiakban: Radocsay).

A székelyderzsi freskókra: Radocsay, 216—217., irodalommal. Lásd még: Drăguț, Vasile: *Despre picturile murale ale bisericii fortificate din Homorod*. Studii și Cercetări de Istoria Artei (folyóirat), 1964. I. 102—103. — Uő. *Considerații asupra iconografiei picturilor murale gotice din Transilvania*. Buletinul monumentelor Istorice (folyóirat) 1970. 3. sz., 24. — Uő: *Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania*. Pagini de veche artă românească, II. București, 1972. 42, 57. — Uő: *Legenda „eroului de frontieră” în pictura medievală din Transilvania*. Revista Muzeelor și monumentelor. Seria Monumente istorice 1974, 2. sz. 37—38. — Vătășianu, 604—605, 425—426, 551.

GÁL KELEMEN — AZ IGAZGATÓ

Született Szentgericén, 1869. december 27-én, meghalt Tatabányán 1945. február 10-én. Pedagógiai, filozófiai és történeti szakíró. Iskoláit Székelykeresztúron és Kolozsvárt végezte az unitárius kollégiumban; 1887-ben beiratkozott a kolozsvári egyetemre, ahol 1892-ben német nyelvészeti és filozófiai oklevelet szerzett, 1895-ben pedig filozófiai doktorátust tett. 1891-től óraadó, 1893-tól rendes tanára a kolozsvári unitárius főgimnáziumnak, 1900-tól igazgatója 1925-ben történt lemondásáig. Mint tanár 1931-ben vonult nyugalomba. Felesége Fekete Ilona, Kuncz Aladár sógornője. Tíz gyermekük volt. Nagybátyja Jakab Elek történétíró, akiről könyvet írt. Széleskörű pedagógusi és szakirodalmi munkásságot fejtett ki, szerkesztette a Magyar Kisebbség tanügyi rovatát és szerkesztője volt a Keresztény Magvetőnek 1910—1918-ig, azután is állandó munkatársa. Tanári és igazgatói működése mellett tanulmányok egész sorát jelentette meg Brassai Sámuelről (*Brassai mint philosophus*. Kolozsvár, 1899; *Brassai Sámuel*. Kolozsvár, 1926; *Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen*. Kolozsvár, 1927.). *Újabb irányzatok a pedagógiában* című tanulmánya Kolozsvárt és Sárospatakon jelent meg 1912-ben. Nyugalomba vonulása után írta három legjelentősebb és legterjedelmesebb munkáját: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568—1900)*, I—II. köt. Kolozsvár, 1935; *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora*. Kolozsvár, 1936; *Jakab Elek élet- és jellemrajza*. Kolozsvár, 1938; Filozófiai műveltségét a német idealizmus bölcséletéből merítette. Közéleti tércen is jelentős szerepet töltött be és szaktekintély volt nevelési kérdésekben.

*
* *
*

Ennyit tartalmaz a készülő *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első igazgatómról, aki számomra azóta is az igazgató maradt, vagyis Gál Kelemenről. Akiket azonban foglalkozásuk és tanulmányaik ahhoz az épülethez kötnek, amelynek első gazdája ő volt, azok jó, ha közelebbről is megismerik. A lexikon címszaván kívül megpróbáltam kedvelt igazgatóm alakját regényesen is megrajzolni. *A bércre esett fa* utószavában ez olvasható: „Gál Kelemen is belefoglaltam a regénybe. Ami Molnos Dávidban jó, az reá emlékeztet.“ Molnos Dávid is iskolaigazgató volt 1812 és 1832 között, de még a régi épületben. Akkor folytatta ott középiskolai tanulmányait Bölöni Farkas Sándor. Ha azonban a lexikon címszava túlságosan száraz és adatszerű, akkor viszont a más személybe átültetett tulajdonságok csak áttétesen tükrözik a prototípus jellemét. Maradt még mondanivalóm róla.

Először is az, hogy milyen volt külsőleg? Zömök. Ezen nemcsak alacsony, hanem izmos, vállban és derékban jól megtermett, tömzsi ember értendő. Ilyennek jellemzi Orbán Balázs a marosszéki székelyeket, a Szentgericéről írva még hozzát teszi, hogy népe kiválóan becsületes és